

Udtryk er indløbne¹, flere af de i Teksten optagne Citater burde være oversatte eller den gamle Stavemaade ændret, saa at Stilen blev mere harmonisk.

Johannes Steenstrup.

Holger Hjelholt: Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig 1850-1864 (H. Aschehoug & Co. 1923).

Holger Hjelholts Arbejde om Sprogordningen og Sprogstyret i Slesvig 1850—1864 behandler et Hovedpunkt i Danmarks nationalpolitiske Historie og er et Emne, der i høj Grad har interesseret Historikere og andre. Alerede for en Aarrække siden begyndte Forfatteren paa disse Studier; men har nu tilsidst kunnet drage Fordel af, at Verdenskrigen og den afgørende Ændring, der derved fandt Sted i Slesvigs Stilling, har givet ham fri Benyttelse af et Kildemateriale, der hidtil var utilgængeligt eller i ethvert Tilfælde af politiske Hensyn kun kunde benyttes med stor Forsigtighed.

Et Arbejde som dette har i en Aarrække været ønsket, thi enhver dansk Historiker, der har beskæftiget sig med Slesvigs Historie, har savnet en grundig Udredning af Sprogstyret i Slesvig mellem Krigene. Det skyldes ikke blot Materialets Utilgængelighed, men ogsaa visse nationalpolitiske og personlige Hensyn, at baade A. D. Jørgensen og N. Neergaard i deres Arbejder om Tiden mellem Krigene maatte nøjes med en summarisk Behandling af Sprogordningen, for A. D. Jørgensens Vedkommende med en kort og skarpt præciseret Dom. At P. Lauridsen, indenfor hvis særlige Interessensfære dette Emne laa, ikke kom ind derpaa, men i sine Undersøgelser kun naaede lige til Tærskelen, skyldes, at hans Kraft var brudt, da Tiden var inde. Det er med en vis Vemod, at man maa tænke paa, at det ikke blev ham, der kom til at behandle Spørgsmaalet om Sprogordningen i Slesvig mellem Krigene. Jeg vil dog nævne, at det var ham en Glæde, at Holger Hjelholt tog dette Arbejde op. Han stode paa, at det vilde blive behandlet objektivt og grundigt, selv om han var paa det rene med, at Hjelholt vilde tage det paa en fra hans egen vidtforskellig Maade.

¹ Forf. skriver meget rigtigt, at Kronprinsen var »blottet for Charme og virkede dagligdags« (S. 23), men naar han tilføjer, at »hans Regentvirksomhed i Aarene mellem 1784 og 1797 ikke havde i særlig Grad skudd ham frem i Folkets Bevidsthed«, er det dog vist næppe rigtigt. Helt uklar forekommer os Udtalelsen: »Magt over sin Samtids Tanker og Følelser har Kronprins Frederik aldrig besiddet i en saadan Grad, at den kunde øve Indflydelse paa Efterverdenens Bedømmelse« (S. 22). — Udtrykkene »formidle en Anbefaling« (S. 57), »indforstaaet med« (S. 178) er udanske.

Det foreliggende Arbejde faar sin særlige Værdi ved, at Forfatteren som sagt for første Gang har benyttet et overordentligt stort, hidtil utilgængeligt Materiale, ikke blot Akterne i det slesvigske Ministeriums Arkiv og dertil knyttede andre Samlinger, men ogsaa Regenburgs efterladte Papirer og Samlinger samt en Række af de Privatarkiver, der supplerer disse.

Fremstillingen af Sprogreskripterens Forudsætninger, Udførelse og Betydning er for Størstedelen bygget op paa Akt- og Brevmateriale. Man vil lægge Mærke til, at Forfatteren derimod kun i ringe Grad citerer den overordentlig store, samtidige Stridslitteratur, de polemiske Piecer, Dagspressen, Stændertidende og lignende, hvor Sprogreskripterne blev drøftet, angrebet, forsvaret. Man vil kunne spørge, om dette ikke er en Undladelsesfejl, vilde en mere vidtgaaende Benyttelse og Citering af den samtidige, trykte Litteratur ikke have gjort Arbejdet værdifuldere? Jeg mener, at den valgte Begrænsning er fuldt forsvarlig. Begrænsningen beror øjensynlig ikke paa, at Forfatteren ikke har kendt dette Materiale, der for Størstedelen er let tilgængeligt; han har fuldt bevidst skuddt det til Side. Deri har han efter min Opfattelse handlet rigtigt, fordi den Opgave, han har stillet sig, har været at fastslaa den danske Regerings Handlinger og Motiverne til disse.

Jeg har personlig paa et andet Omraade været stillet overfor et lignende Spørgsmaal, nemlig med Hensyn til den danske Regerings Udenrigspolitik i Tiden 1864—79, hvor min Opgave har været at skildre, hvad den danske Regering egentlig foretog sig, dens politiske Handlinger, Motiver og Synspunkter. Alle disse Spørgsmaal blev ligesom de, der er behandlet i Hjelholts Bog, af Samtiden gjort til Genstand for en uafsladelig Drøftelse i Dagspressen og den øvrige polemiske Døgnlitteratur. Om enkelte Punkter kan man selvfølgelig i dette Materiale finde en eller anden værdifuld Oplysning, men det bliver dog i Reglen kun meget lidt, da baade Handlinger og Motiver som oftest i den Slags Døgnlitteratur og Piecer fremstilles ensidigt og utilfredsstillende. En Konstatering af Fakta af den Art, Talen her er om, sker bedst paa Grundlag af de som oftest utrykte Akter, Betænkninger, Forestillinger etc., hvortil saa kommer det intime Brev- og Optegnelserstof. Selvfølgelig maa alt dette behandles med en Kritik, afpasset efter dets Art. En saadan Begrænsning er et vigtigt Spørgsmaal for den historiske Forskning, der beskæftiger sig med Fremstilling af moderne, politiske Problemer. Vi staar her overfor Problemer af en ganske anden Art end de, der rejser sig for den Forsker, der f. Eks. behandler middelalderligt Materiale, og denne store

Forskel forstaas ikke altid. Noget andet er, at det Materiale, fra Døgnlitteraturen etc., som f. Eks. i det foreliggende Arbejde er skudt til Side, ud fra andre Synspunkter kan have sin store Betydning, saaledes ved Fremstillingen af de nationale Strømningers Udvikling o. s. v.

Holger Hjelholts Bog er et Forarbejde til den samlede Fremstilling af Danmarks nationalpolitiske Udvikling i det 19. Aarhundrede, paa hvilken dansk Historieforskning lige fra A. D. Jørgensens Tid har arbejdet. Hjelholt har ikke tilsigtet at give en saadan samlet Skildring af den nationalpolitiske Udvikling imellem Krigene, men har begrænset sig til et enkelt, centralt Punkt. Jeg finder dette fuldt forsvarligt, ikke mindst i en Doktor-disputats, der ganske særlig i disse Aar af økonomiske Grunde ofte maa begrænses i Omfang. Han har ikke villet gøre Rede for den samlede danske Administration i Hertugdømmerne, heller ikke for den danske Regerings Forholdsregler overfor den slesvigholstenske Opposition. Ligesaa lidt har han villet gaa nærmere ind paa den Kamp om Sprogordningen, der førtes i den indenlandske og udenlandske Presse, gennem Diplomatiets, i Rigsraad eller Stænderforsamlinger. Til Belysning af disse hver for sig vigtige Spørgsmaal foreligger et let tilgængeligt Materiale, og disse Sider af den nationale Strid er ofte behandlet, bl. a. i N. Neergaards »Under Junigrundloven«. Hjelholt har alene villet fremstille den danske Regerings Handlinger vedrørende Sprogordningen i Slesvig, dens Motiver, Udførelsen af de Tillisch-Regenburgske Sprogreskripter af 1850—51, deres senere Modifikation.

Dette Hovedspørgsmaal, som altid maa blive Udgangspunktet for den videre Behandling af Sprogspørgsmaalet, er behandlet i alle Enkeltheder. Ved Hjælp af det uvurderlige Materiale, der findes i Regenburgs, Tillisch's, Wegeners, Kriegers og andres Privatarkiver, er Forfatteren kommet bag om Handlingerne ind til Motiverne, til de ledende Statsmænds Synspunkter og Hensigter, til alt det, der ganske særlig maa interessere os. Han har i Enkeltheder eftervist Arten og Omfanget af den bevidste Bestræbelse for nationalt at genvinde — fordanske — Mellemslesvig, særlig Angel, som var det danske Program efter 1848. Endelig er han ud fra et bestemt Synspunkt gaaet ind paa Spørgsmaalet om Resultaterne af den danske Regerings Sprogpolitik ved at fremdrage, hvad den danske Administration selv har ment om disse Resultater, før Begivenhederne i 1864 kulkastede den danske Politik og afbrød den Udvikling, der alene kunde have vist, om den var formaalstjenlig eller ej.

Hjelholt har efter mit Skøn behandlet det store Materiale

fyldestgørende. Citaterne er rigtige og udtømmende. For første Gang har vi faaet en Fremstilling af Sprogordningen, Udførelsens Enkeltheder, Variationerne i de enkelte Sogne og Egne, de Modifikationer, der under Pres af slesvigholstensk Opposition og formedelst Udlandets Indskriden fandt Sted i 1861, og de Vanskeligheder, dette voldte. Fremstillingen er grundig, og vi faar en stor, ny Viden.

Der er heller ikke Anledning til Indvendinger af Betydning mod Forfatterens Form. Fremstillingen er klar og overskuelig, dog undertiden saa knap, at det lejlighedsvis volder Besvær at fastholde de stærkt sammentrængte Positiviteter. Først og fremmest er der Grund til at anerkende den Ro, Upartiskhed og Objektivitet, der præger Fremstillingen. Spørgsmaalet om den danske Sprogpolitik imellem Krigene har været et Hovedpunkt i den dansk-tyske Strid og behandles endnu i vore Dage med Lidenskab i Modpartens Stridsskrifter; selv betydelige tyske Historikere har svært ved at skrive objektivt om dette. Visse nationalpolitiske Problemer, knyttet til Mellemslesvig, har i de sidste Aar faaet Aktualitet. Det er derfor særlig heldigt, at Forfatteren har fulgt de bedste Traditioner i dansk historisk Videnskab. Man mærker, at han er Elev af Kr. Erslev.

I en anden Henseende er Bogen derimod utilfredsstillende. I et Arbejde om den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene maatte man først og fremmest vente og haabe at finde et Billede af de to Mænd, der begge, men i Særdeleshed den ene, for Efterslægten har faaet Ansvaret for hin skæbnesvangre Episode i dansk Politik. F. F. Tillisch's og Th. A. J. Regenburgs Navne er uløselig knyttet til Sprogordningen og Sprogstyret. Baade Samtid og Eftertid har vidst, at hin danske Administration ikke var et upersonligt Kontorværk, men at den stod i nær Forbindelse med den danske Folkepolitik og først og fremmest var Udtryk for Regenburgs nationalpolitiske Anskuelser og hele Personlighed. Jeg greb derfor Hjelholts Bog med den Forventning, at jeg dér vilde finde et levende Billede af disse for den nationalliberale Kreds og dens nationalpolitiske Idealer typiske Personligheder. Interessen for Regensburg blev hos mig som sikkert hos mange i en ganske særlig Grad levende, da A. D. Jørgensen i Halvfemserne ud fra sine rige Forudsætninger og efter at han siden sin første Ungdom havde staaet i et intimt Forhold til Regensburg, formulerede det, han i sin Redegørelse kalder sin »umilde Dom over Regensburg og hans Slægtsalders store Fejlsyn«. Ingen dansk Historiker, som har til Opgave at skildre det nærmest forudlevende Slægtled, hvis Gerning endnu er direkte forbundet

med vor Samtid, vil uden dyb Bevægelse have læst, hvad A. D. Jørgensen i sin »Redegørelse« udtaler i Anledning af Regenburgs Begravelse, Ordene om det dybe Svælg, der kan skille en Slægt fra den foregaaende, og om det store Ansvar, der paa hviler de Historikere, som ud fra et nyt Livssyn og nye Forudsætninger skal veje en forudgangen Slægts Livsgerning, og som i dette Tilfælde maatte vise, i hvor høj Grad disse nationalliberale »Mænd med den rene Villie, det varme Hjerte for vild og bar Sten til Fædrelandets Ulykke«.

A. D. Jørgensen kaster rundt om i sine Skrifter og Taler Strejfflys over Regenburgs Personlighed og Forudsætninger. En lille Afhandling af Provst Th. Sørensen i Skanderborg, der for nogle Aar siden kom, giver en Skildring af Regenborg, som han var i de sidste Leveaar, efter at hans historiske Gerning var endt. Denne Skildring tillader Tilbageslutninger om den Mands aandelige og politiske Habitus, der ledede den nationalliberale Sprogpolitik i 1850'erne, da han, som A. D. Jørgensen udtrykte det, var en Høvding paa sit Omraade og indtog en historisk Plads. Et Helhedsbillede af Regenborg findes imidlertid intet Sted. Det er mærkeligt, hvor lidet fyldestgørende den Skildring er, som P. Lauridsen, der dog kendte Regenburgs Gerning bedre end nogen anden efter A. D. Jørgensen, har givet; de righoldige, men meget tilfældige Meddelelser, der findes i Kriegers Dagbøger, giver heller intet klart Billede af Regenborg saa lidt som af Tillisch.

Nu har Hjelholt først af alle gennemarbejdet Regenburgs efterladte Papirer; derhos har andet, stort og intimt Kildestof staaet til hans Raadighed foruden de Embedsarkiver, hvori Materiale til Belysning af Regenburgs Gerning var nedlagt. Man ventede da at træffe Regenborg som Midtpunkt for denne Bog og faa et Billede af den Mand, hvis Betydning for Slesvig har været saa stor. Jeg maa desværre sige, at jeg er blevet skuffet, og hermed staar jeg overfor min Hovedindvending imod den foreliggende Bog.

Man kan meget vel skrive Administrationshistorie uden at nævne Personer, eller i alt Fald uden at skildre Personer; M. Mackeprangs og P. Munchs Doktorafhandlinger om dansk Købstadsstyrelse, Carl Christiansens Bøger om Statshusholdningshistorien er Eksempler; men det gaar ingenlunde altid saaledes. Den danske Sprogordning i Slesvig var vel en administrativ Foranstaltning, det hele danske Sprogstyre selvfølgelig en Kæde af administrative Bestemmelser, men derfor kan en Skildring af denne Epoke alligevel ikke blive og bør ikke blive en Redegørelse for Loves Indhold eller et Referat af Reskripter og Cirkulærer.

Forfatteren har at skildre en folkelig Bevægelse, Udtryk for nationale Idealer og Lidenskaber. Hint Sprogstyre, hin administrative Ordning var i allerhøjeste Grad præget af Personligheder og imellem disse Personligheder er Regensburg den centrale og aktive.

Hjelholt gaar ogsaa idelig ind paa hans Synspunkter og Motiver og benytter uafbrudt den private Korrespondance, hvor alle Sider af Regensburgs Personlighed, hans Haab, Sympatier og Antipatier faar karakteristiske Udtryk. Noget tilsvarende gælder hans Medarbejdere, hvad enten det er Cheferne, de slesvigske Ministre: Bardenfleth, F. F. Tillisch, Carl Moltke, Wolfhagen, eller de Underordnede i den slesvigske og kongerigske Embedsstand, der udfører hans Befalinger, Mænd som Pastor Aleth Hansen eller Biskop U. S. Boesen. Hjelholt har haft et fortrinligt Materiale til Brug ved sin Skildring af Regensburg og hans Kreds. I en ganske anden Grad end tidligere kan man nu faa at vide, hvem der har udtænkt og iværksat Sprogordningen af 1850—51. Det var virkelig muligt paa dette Grundlag at danne sig et Billede af denne Kreds af Mænd, for Størstedelen i den kraftigste Alder, der, besjælede af 40'ernes nationale Idealer, efter Trearskrigen gik ud »for at stride for gamle Danmark«, som de udtrykte sig, og gøre Slesvig dansk til Eideren eller til Slien, genvinde, hvad plattysk Sprog og højtysk Kultur særlig i de sidste Menneskealdrer havde erobret.

Men Forfatteren gør ikke mindste Forsøg paa at tegne dette Billede. Intet Sted i Bogen finder vi en samlet, udtømmende Karakteristik af Regensburg eller af det Milieu, hvori han er opvokset eller arbejder. Regensburgs Navn nævnes saa ofte, at Navnet har maattet udelades i Navneregistret, da det næsten forekommer paa hver Side; to Steder (Side 13 ff og Side 88 ff) findes en udførligere Omtale af ham, og fra de mange Breve fra og til ham hentes en Mængde karakteristiske Citater, der giver Læseren Indtryk af hans fremtrædende Egenskaber, men Forfatteren overlader helt til Læseren at sammenarbejde alt dette til et Helhedsbillede. Det, han giver, kan maaske tilfredsstille den enkelte, der paa Forhaand er nøje inde i Emnet, men den almindelige Læser vil have svært ved at faa noget ud deraf. Dette er ikke tilladeligt; Forfatteren kan ikke dække sig med, at det ikke er hans Opgave at skrive populært, eller at han vil holde sig til Administrationen. Det Emne, som her er taget op, bør og skal behandles, saa det kan staa klart for alle Interesserede.

Denne Mangel medfører tillige, at Forfatteren gaar uden om meget vigtige Problemer.

For det første er det en Fejl, at han ikke gør Forsøg paa at skildre de Forudsætninger, hvormed Regenburg tiltraadte sin Gerning i Slesvig. Han nævner, at Regenburg i 1849 af F. F. Tillsch imod P. C. Stemanns Ønske blev taget ud af den underordnede Stilling i Danske Kancelli og bragt til Flensborg som Kommissarii Privatsekretær, videre, at han i September 1850 af Tillsch med Forbigaaelse af Chr. Flor blev sat til midlertidigt at varetage de til Kirke-, Skole- og Undervisningsvæsenet hørende Sager, for siden som Departementschef eller Direktør at blive den ledende Mand i det slesvigske Ministerium. Men Hjelholt gaar slet ikke ind paa de Problemer, der gemmer sig i eller ligger bag Begyndelsen.

Lad mig først nævne, at han ikke undersøger, hvad den nære Forbindelse mellem Regenburg og »den Gamle«, Poul Chr. Stemann maa have betydet for Regenburg og hans hele Udvikling. Hvor kom Regenburg egentlig fra, nationalpolitisk set? Det maatte være en tillokkende Opgave at skildre denne Baggrund, der, som jeg straks skal vende tilbage til, afgjort har haft Betydning for hele den Regenburgske Sprogpolitik. Ved at gaa ind paa dette Problem havde Hjelholt maattet tage Stilling til den Modsætning i Opfattelsen af Nationalitetspolitikken, der fandtes mellem P. Chr. Stemann og A. S. Ørsted, og som spores ned i 50'erne. Man skulde virkelig ikke tro, at Forf. med Interesse havde læst A. S. Ørsteds Omtale af Sprogskripterne i »Af mit Livs og min Tids Historie« (II, 328 ff), men er der nogen enkelt Mand, paa hvis Dom om hin Tids Forhold en Historiker maa lægge større Vægt end paa Ørsteds? Nu har Hjelholt yderligere som Forudsætning for sit Arbejde P. Lauridsens Afhandling »Mellem Slagene 1849—50« og vil dér have fundet en særdeles tankevækkende og betydningsfuld Skildring af Flors Stilling, af Modsætninger mellem Flor og Tillsch, mellem Flor, den folkelige Nationalitetsbevægelses Fører og Fremmer, og det Bureaukrati, der mellem Krigene overtog den praktiske Løsning af de uendeligt vanskelige, nationale Problemer. Forfatteren nævner Side 14—16, at der i 1849 var Strid om, hvorvidt Regenburg eller Flor skulde have en ledende Stilling i det Kultusdepartement i Flensborg, der skulde ordne Spørgsmaalet, men han tager dette løst og valent, uddyber det ikke; han nævner intet om, at dette Spørgsmaal i høj Grad satte Sindene i Slesvig i Bevægelse, bl. a. fremkaldte en Adresse til Fordel for Flor, og utvivlsomt medvirkede til at drive Flor i en Slags Landflygtighed. Han citerer meget interessante, kritiske Udtalelser af Flor om Regenburg fra den Tid, han viser, at flere Punkter i Flors Karakteristik af Regenburg utvivlsomt ikke er

rigtige, men det egentlige Problem: Modsætningen mellem Flor og Regenburg klarer han ikke. Han synes ikke at have set, at just her gaar den lige Vej ind til en Undersøgelse af et af de allermest centrale Punkter vedrørende den Tillischske Sprogordning og Regenburgs Sprogstyre, en Vej, der vilde udmunde i en Undersøgelse af de modstridende Principper, der repræsenteres af Flor paa den ene Side, Tillisch og Regenburg paa den anden. Det er mig uforstaaeligt, at Hjelholt ikke ved P. Lauridsens Undersøgelser er blevet tilskyndet til at tage dette Problem op til udførligere og mere udtømmende Behandling, saa meget mere, som han dertil har haft et Materiale, som ikke stod til P. Lauridsens Raadighed, da denne i 1900 skrev sin Afhandling, nemlig Regenburgs Papirer; Lauridsen havde kun Adgang til Tillisch's efterladte Papirer.

Hvorfor begynder Hjelholt ikke med at præcisere den Konstellation, under hvilken Regenburg træder ind i det politiske Liv? Han tilhører 40'ernes Juristkreds, denne mærkelige Kreds, som det en Gang vil være en løkkende Opgave at skildre i Sammenhæng. Han er født 1815, Student fra Sorø 1835, juridisk Kandidat 1841. I 1817 fødes de to andre Jurister, A. F. Krieger, juridisk Kandidat 1837, og Grev Chr. Emil Frijs, den senere Konseilspræsident, Student fra Sorø sammen med Regenburg 1835, juridisk Kandidat 1842. Der er de to ældre Jurister, Orla Lehmann, født 1810, juridisk Kandidat 1833, C. C. Hall, født 1812, juridisk Kandidat 1833. Der kunde nævnes flere, Gustav Brock, C. M. Winther, Fr. Gram, H. C. J. Cederfeld de Simonsen, en Kreds, der i 40'erne paavirker og ægger hinanden, diskuterer politiske og nationale Problemer, ogsaa det slesvigske Sprogspørgsmaal, forbereder sig til deres Livsgjerning, medens de, som Lehmann i Ridehustalen udtrykte sig, ventede paa det Øjeblik, da de skal sidde i Kongernes og Folkenes Raad og styre Landenes og Folkenes Skæbne.

Hele denne Kreds omtales altfor lidt, og navnlig bliver der ikke tilstrækkeligt gjort Rede for Divergenserne i den nationalpolitiske Opfattelse. Forfatteren strejfer lige den Forskel i Bedømmelsen af Sprogordningen, der gjorde sig gældende indenfor de Nationalliberale. Han har Citater, der viser, at der var Uenighed mellem de mest fremtrædende i Vurderingen af Sprogstyret, S. 88 f. Eks. Udtalelser af eller om Mænd som Hall, Orla Lehmann, der skal vise, at disse nationalliberale Politikere næppe havde større Vedhængen ved eller større Kærlighed til den Tillischske Sprogordning. I Kriegers Dagbøger har han fundet Optegnelser, som viser Brydninger eller Uenigheder mellem Regenburg og ledende Na-

tionalliberale, og, hvis han med Tanken herpaa nøjagtigt havde gennemgaaet ikke blot I. Bind, men ogsaa de følgende Bind, vilde han have fundet Holdepunkter for en videre Undersøgelse heraf.

De Tider er forlængst forbi, da man kunde betragte de Nationalliberale som en kompakt Masse, samlet om visse Idealer og en fælles Politik, hvis Yderpunkter var Martsprogrammet og Juni-grundloven, Novemberforfatningen og Wienerfreden. Der er ved Etatsraad Andræs fortjenstfulde Forfatterskab, Erik Henrichsens mange træffende Karakteristiker, N. Neergaards Fremstilling, gennem de Kriegerske Dagbøger og ad mange andre Veje kastet Lys over, hvor overordentligt nuanceret og modsætningsrig hin »Tafelrunde« var, hvor forskelligt dens Mænd saa paa de største og mest centrale Spørgsmaal. Dette var at vente af en Kreds, der vel rummede flere Begavelser og en højere aandelig og politisk Kultur, end nogen anden førende Kreds i det danske Folk nogen Tid har gjort. Men hvorfor har Hjelholt ikke forsøgt at skildre Regenburgs Stilling til disse forskellige Anskuelser? Hvorfor har han ikke, som det var hans Pligt, klart og anskueligt udredet det nationalliberale Partis Stilling til Sprogeskripterne, et Hovedpunkt i den danske Nationalpolitik i hin Periode? Det gaar ikke an at lade dette saare interessante Problem ligge. For den almindelige Bevidsthed bærer de Mænd, vi med en Fællesbetegnelse kalder de Nationalliberale, Ansvar for den Tillischske Sprogordning, og dette Ansvar gaar som et Led ind i deres almindelige Ansvar for Sammenbruddet 1864. Sprogordningen i Slesvig var for en stor Del Skyld i den Styrke, som den anti-danske Agitation fik i Tyskland, og i den Misbilligelse, som den danske Politik — ingenlunde uden Grund — blev Genstand for hos Stormagterne og, hvad næppe er tilstrækkelig paaagtet, benyttedes af Napoleon III og den engelske Regering til at motivere deres skæbnesvangre Dobbelspil eller Passivitet. Hjelholt burde have udredt dette. Medens den administrativ-tekniske Side af Sprogordningens Historie er blevet behandlet udtømmende i hans Bog, maa hele den personlige-politiske Side af Sagen nødvendigvis genoptages og klares bedre, end her er gjort.

Ogsaa fra et andet Synspunkt har Forfatteren begaaet Undladelsessynder. Han fremhæver bl. a. S. 91—92, at der er en Modsætning mellem Regenburgs stabile System og de skiftende Ministres Betragtninger. Her som paa alle Faser af det slesvigske Spørgsmaals Historie virker, som det ofte er fremhævet, uvedkommende Hensyn ind, Forholdet til Udlandet, den indrepolitiske Konstellation o. s. v. Men heller ikke dette er tilstræk-

keligt sammenhængende skildret; noget lignende gælder Regenburgs Forhold til de skiftende Ministre Tillisch, Bardenfleth, C. Moltke, H. I. A. Raasløff og Wolfhagen. Vi burde haft en virkelig fast Karakteristik af disse Mænd, men finder kun Antydninger, mest gennem vigtige, men alt for løst sammenarbejdede Citater. Selv det meget interessante Forhold, at Regeringen i København ikke medvirkede ved Sprogreskripterens Udstedelse (S. 46—47), uddybes ikke.

Forfatteren paaviser en vis Modsætning mellem Regenburg, der staar som Midtpunkt for Administrationen i den røde Bygning, og de skiftende Ministre og deres varierende politiske Synspunkter, men han dvæler ikke nærmere ved et Spørgsmaal, der dog har almindelig Interesse ogsaa for hele vor Administrationshistorie. Denne Modsætning var ikke noget tilfældigt; der udkæmpes jo stedse, hvis jeg maa udtrykke mig drastisk, en mere eller mindre aabenlys Kamp mellem de »politiske« Ministre og Administrationen. Ogsaa i det Lovgivnings- og Administrationsarbejde, som Nordslesvigs Genforening med Danmark har medført, vil man have kunnet iagttage adskilligt i denne Retning. Det Spørgsmaal rejser sig, i hvor høj Grad Regenburgs sejge og maalbevidste Vedhængen ved sine meget vidtgaaende Daniseringsprincipper har givet det hele Sprogstyre en skarpere Karakter, end det stemmede med den daværende Regerings Ønsker. Med andre Ord: har i vort konstitutionelle Styres første Tid, i højere Grad end man hidtil har tænkt sig det muligt, en enkelt Mand af Bureaukratiet fra før 1848 benyttet sin faktiske Indflydelse paa en skæbnesvanger Maade? For enhver, der véd, i hvor høj Grad man maa regne med »den røde Bygning«s stille, men meget stærke Magtudøvelse, er mange Fænomener helt op til vore Dage kun forklarlige ved, at »Traditionen« i den røde Bygning har faaet afgørende Betydning, naar der i Kontorerne har siddet Mænd, der er ligesaa maalbevidste og utrættelige som Regenburg. For at tage et Eksempel, der ligger mig nær: i Udenrigsministeriet har en Mand som Peter Vedel øvet en alt overvejende og utvivlsomt heldbringende Indflydelse; andet Sted kunde maaske paavises noget tilsvarende, men næppe saa værdifuldt. Hjelholt har ikke haft Øje herfor; dette tyder paa, at han mangler historisk Fantasi, og ikke har tilstrækkelig Evne til at se og opstille Problemer. Fremstillingen er for tør, ikke alsidig, ikke dybtgaaende nok.

Eet endnu. Jeg savner i det foreliggende Arbejde en samlet Redegørelse for, hvorledes den Embedsstand stillede sig, som Regenburg havde at arbejde med i Slesvig; der er mange Antydninger,

men ingen samlet Skildring. Man er vant til at tale meget haarde Ord om den nationalliberale Embedsstand, der mellem Krigene kom til Slesvig for at danisere de tyske Elementer. Med Rette har man i de sidste Aar, da dansk Administration paany staar overfor en Opgave Syd for Kongeaaen, fremhævet hin Tids Embedsstand som et i flere Henseender advarende Eksempel for Nutiden. Det har været svært at bedømme hin Tids Embedsstand objektivt, fordi vi i Virkeligheden kun har kendt dens Optræden gennem Tidens polemiske Litteratur. Hjelholt har nu haft den Lykke, som den første Historiker, for en Del af denne Embedsstands Vedkommende at kunne gennemgaa dens fortrolige Indberetninger til Regeringen. Hvorfor har han ikke udnyttet det Materiale til en samlet Skildring af de nationalliberale Præsters og Læreres Forhold til Sprogordningen, en Skildring, der kunde udmunde i en almindelig Bedømmelse? Dette faldt ubetinget ind under hans Opgave, og han vilde i P. Lauridsens Omtale af Embedsstandsskiftet efter Undertrykkelsen af den slesvig-holstenske Rejsning have fundet et værdifuldt Udgangspunkt. I denne Forbindelse havde der været Anledning til at gaa ind paa H. L. Martensens Stilling og Kritik; den har ganske særlig Interesse og kunde maaske være yderligere belyst gennem Martensens efterladte Papirer, om Forfatteren havde kunnet faa Adgang til dem. Det ses ikke, om han har gjort Forsøg herpaa.

Jeg har rost den Forsigtighed og Lidenskabsløshed, hvormed Hjelholt behandler sit Emne. Hans Stræben efter Objektivitet er god, men er gaaet for vidt. Hvad mener han selv om det store Spørgsmaal, han behandler? Hvad er hans Dom over Sprogreskripterne? Mellem Linierne, i Særdeleshed i det afsluttende Kapitel (S. 196 f), tror jeg at kunne udlæse den Opfattelse, at man øvede uklog og haabløs Gerning, men hvorfor samler han intet Steds alle de Enkeltheder, han har meddelt, i en Oversigt, hvor hans personlige Opfattelse træder klart frem? Han bruger de allermost diplomatiske Udtryk. At sige sin Mening om et stort historisk Problem ud fra de særlige Forudsætninger, man faar ved som historisk Forsker at gennemtrænge Emnet, er dog ikke det samme som at skrive partisk eller ensidigt. En Historiker skal først og fremmost kritisk og objektivt fremlægge Kendsgerninger, men han har virkelig ogsaa Lov til at udtale sin Mening, i Særdeleshed hvor det drejer sig om et centralt, ja vitalt Spørgsmaal. Det kan visselig gøres, saa man hverken øver Vold paa sit Stof eller mod sin Læser.

Imidlertid er jeg bange for, at Hjelholts store Tilbageholdenhed ikke alene skyldes Frygt for at være ensidig. Mon det ikke ogsaa

beror paa, at han i nogen Grad mangler Evne til at sammenfatte og samle sig om et Hovedpunkt? Men det er dog virkelig dertil, en historisk Forfatter, der sysselsætter sig med Spørgsmaal af væsentlig Betydning, bør naa.

Min Dom om den foreliggende Bog kan sammenfattes i følgende:

Forfatteren har gennemarbejdet et begrænset, men meget vigtigt Emne med stor Flid og Omhu. Han har omhyggeligt udredet et Hovedpunkt i Danmarks nationalpolitiske Historie i det 19. Aarhundrede. Et rigt, meget værdifuldt nyt Materiale har han behandlet med god Kritik og derved ydet et vigtigt Bidrag til dansk Historie. Men indenfor den rimelige Begrænsning, han har givet sin Bog, har han ikke formaaet at behandle alle Sider tilfredsstillende. Medens Fremstillingen af de rent administrative Enkeltheder vistnok er udtømmende og i alt væsentligt afsluttende, har Forf. ikke formaaet ved en indgaaende Skildring af de handlende Personer at angive denne betydningsfulde Administrations Baggrund og rette Plads i den nationalliberale Politik. Holger Hjelholts Bog er derfor ikke blevet det endelige Værk om Sprogordningen, kun en Del af dette, om man vil en Forstudie. Men denne efter mit Skøn væsentlige Anke udsletter ikke Arbejdets Fortjenester; Bogen indeholder saa meget nyt og værdifuldt, at den ubetinget forekom mig velegnet til at forsvares for og skaffe Forfatteren den filosofiske Doktorgrad.¹

Aage Friis.

H. P. Hanssen: Fra Krigstiden I-II G. B. N. F. 1924. I den mægtige Krigsliteratur er Dagbøger et forholdsvist sjældent Fænomen. De aktive Deltagere i de store Begivenheder, som har udtalt sig efter Freden, har næsten alle gjort det i Selvforsvar og har benyttet samtidige Akter og Optegnelser som Del af disse stærkt advokatoriske Indlæg. Gennemgaaende har Tempoet ogsaa været saa stærkt, at der ikke blev levnet Tid til Dagsoptegnelser. Denne Meddelelsesform er blevet forbeholdt dem, der i mere eller mindre udpræget Grad var Tilskuere ved det store Spil; paa engelsk Side gælder dette Oberst Repington, der førte Pennen og ikke Sværdet; paa tysk Side ser vi af Scheidemanns »Der Zusammenbruch«, at den social-

¹ Ovenstaaende er Hovedtræk af en officiel Opposition ved Bogens Forsvar for den filosofiske Doktorgrad.